

University of Groningen

De mens is Gods akker en assistent

van den Belt, Hendrik

Published in:
Zelfontplooiing

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van den Belt, H. (2015). De mens is Gods akker en assistent: Zelfontplooiing als scheppingsopdracht. In W. Slob, & H. Paul (editors), *Zelfontplooiing: Een theologische peiling* (blz. 123-139). Boekencentrum.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

7.

De mens is Gods akker en assistent: zelfontplooïing als scheppingsopdracht

HENK VAN DEN BELT

De geheimen der luchtstromen zou hij weten te vatten, en de wind zou hem eenmaal dragen, zoals hij nu de vogelen droeg; de wetten van licht en geluid zou hij gaan opsporen, opdat zijn stem eens rond de aarde zou gaan, sneller dan thans het geluid van de donder door het heelal.²⁰⁸

Zo beschrijft Wolf Meesters in *De Bijbel, behandeld voor jonge mensen* Adam in het paradijs. Deze jongerenbijbel staat in de traditie van het neocalvinisme. Abraham Kuypers idee van de 'gemene gratie' creëert ruimte om al het ware, het goede en het schone te verbinden met Gods schepping. Volgens Meesters horen ook de wonderen van de techniek daarbij. De schepping is dan wel ondergedompeld in de ellendige gevolgen van de zondeval, maar bevat nog genoeg dingen waar je als christen van kunt genieten. De wereld is Gods wereld en de wereld valt mee.

De neocalvinistische traditie biedt een interessante tegenstem tegen een al te voorspelbare christelijke kritiek op zelfontplooïing. Het is daarbij een spannende vraag hoe zelfontplooïing als scheppingsopdracht zich verhoudt tot de moderne zelfontplooïing waar het zelf vooral subject is van de zelfontplooïing; de nadruk ligt op authenticiteit, individuele verantwoordelijkheid en controle over jezelf en je relaties.²⁰⁹ Om scherper zicht te krijgen

²⁰⁸ Wolf Meesters, *De Bijbel, behandeld voor jonge mensen* (Kampen: Kok; Groningen: Wolters [1949]), 6. Wolf Meesters is een pseudoniem van de vrijgemaakt-gereformeerde publicist W. Meijer. De jongerenbijbel komt dus niet uit de kring van de Gereformeerde Bond, zoals Willem van der Meiden suggereert in *'Zoo heerlijk eenvoudig': geschiedenis van de kinderbijbel in Nederland* (Hilversum: Verloren, 2009), 283.

²⁰⁹ Anthony Giddens spreekt bijvoorbeeld over persoonlijke integriteit als een

op het eigene van de neocalvinistische benadering, analyseert dit hoofdstuk de visie van Klaas Schilder en de kritiek daarop van Oepke Noordmans en Kornelis Heiko Miskotte.

KLAAS SCHILDER (1890-1952)

Klaas Schilder was predikant in de Gereformeerde Kerken in Nederland in onder andere Vlaardingen, Oegstgeest en Rotterdam-Delfshaven. In 1933 promoveerde hij op een Duits proefschrift over het begrip 'paradox'. Meteen daarna werd hij benoemd als hoogleraar in Kampen. Hij had een scherpe pen en zocht graag de confrontatie op. Met een gevleugeld geworden woord – wie niet polemiseert, is niet bekeerd – riep hij de gereformeerden in de Nederlandse Hervormde Kerk op om zich af te scheiden.²¹⁰ Schilder richtte zijn pijlen ook op de dialectische theologie van Karl Barth en zijn Nederlandse leerlingen. In de Tweede Wereldoorlog verzette hij zich tegen de NSB en zat hij korte tijd gevangen. In 1944 besloot de synode van de Gereformeerde Kerken hem te schorsen vanwege zijn afwijzing van de veronderstelde wedergeboorte als fundering van de doop. Zo ontstonden de 'Gereformeerde Kerken (onderhoudende art. 31)', later 'vrijgemaakt' geheten. Na enkele jaren theologisch leiding te hebben gegeven aan dit kerkverband, overleed Schilder in 1952.

Het belangrijkste werk van Schilder over de roeping van christenen in deze wereld is het boekje *Christus en cultuur* (1948). Het verschijnt aanvankelijk als hoofdstuk in de bundel *Jezus Christus en het menschenleven* (1932), waaraan ook Gerrit Brillenburg Wurth (1898-1963) en Hendrikus Colijn (1869-1944) een bijdrage leveren. In het hem toebedeelde hoofdstuk 'Jezus Christus en het cultuurleven' stelt Schilder dat de mensheid tot taak heeft om alle in de schepping aanwezige krachten te ontdekken en te ont-plooien 'en zoo de daaruit gewonnen effecten op te voeren tot

'achievement of an authentic self'. Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1991), 80.

²¹⁰ 'Want naar mijn stellige meening bekeert zich heden niet, wie niet polemiseert.' K. Schilder, 'Ons aller moeder' anno Domini 1935: een roepstem beantwoord (Kampen: Kok, 1935), 7.

den mensch als hoogste creatuur en daarna, met dien zóó àl meer verrijkten mensch zelf ze te brengen voor God.²¹¹

De mensheid wordt dus via de historische culturele ontwikkeling verrijkt en komt zo tot haar doel. De wereld is Gods akker en de mens is Gods medearbeider. In dat kader plaatst Schilder ook de zelfontplooïing. De mens is namelijk niet alleen arbeider, hij is zelf ook een akker en moet daarom ook aan zelfcultuur doen:

Zijn strooiende hand dient het zaad in den akker te leggen; hij moet het medium zijn waardoor de beloften, elk in haar verband gezet, rijpen tot daden. En in de zelfontplooïing, de zelf-cultuur, bekwaamt hij zich voor 't groeiend werk, en laat zijn God toe ook hem zelf als werkzamen akker te genieten.²¹²

De zelfontplooïing staat dus in het kader van het historische proces tussen schepping en voleinding. De mens ontdekt en ontplooit de krachten die in de schepping verborgen liggen om ze zo – zelf daardoor verrijkt – met zichzelf aan God aan te bieden.

Schilder had de kopij onder tijdsdruk gedicteerd aan een typiste en schreef aan C. Veenhof: 'Ik ben onvoorspoedig bevallen van een onrijp haastding, dat me leelijk in de maag ligt, en waar ik nu al meer de openliggende zijwegen zie.'²¹³ In de tweede druk van het boek werd Schilders hoofdstuk vervangen door een bijdrage van Bastiaan Wielenga (1873-1949) onder dezelfde titel. Volgens een voetnoot van de uitgever maakte Schilder bezwaar tegen herplaatsing.²¹⁴

211 K. Schilder, 'Jezus Christus en het cultuurleven', in: *Jezus Christus en het menschenleven*, ed. N. Buffinga (Culemborg: De Pauw, 1932), 225-285, aldaar 256. Online op www.neocalvinisme.nl onder Schilder, bibliografie, diverse bijdragen (geraadpleegd op 31 oktober 2014).

212 Schilder, 'Jezus Christus en het cultuurleven', 254.

213 J.C. Dee, *K. Schilder: zijn leven en werk (1890-1934)*, dl. 1 (Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1990), 245.

214 *Jezus Christus en het menschenleven* [tweede herziene druk], ed. N. Buffinga (Amsterdam: Uitgeversmaatschappij Holland [1938]), 213. Schilder schreef zelf naar aanleiding van de verschijning van de tweede editie dat hij van de samensteller, zijn collega Nicolaas Buffinga (1887-1954), over de tweede druk geen woord vernomen

CHRISTUS EN CULTUUR (1948)

Om Schilders visie op de zelfontplooiing als deel van de roeping te kunnen plaatsen, volgen nu eerste enkele elementen uit zijn betoog in de tweede editie van zijn werk. Schilder stelt de retorische vraag of wij in de wereld met haar cultuur reformerend moeten optreden of ‘ons zoo goed en zoo kwaad als het gaat, door den versnelden stroom van het bonte wereldleven heenslaan, om dan, aan het eind gekomen, God te danken, dat ons scheepje in de branding nog nèt niet verging?’²¹⁵

Hij grenst zijn positie af tegen die van Abraham Kuyper, die voor diens cultuurvisie uitging van de ‘gemene gratie’. Kuyper handhaafde de eer van God op alle terreinen van het leven en dus ook in de cultuur, met zijn concept van de soevereiniteit in eigen kring. Daarmee bedoelde Kuyper dat elke levenssfeer onafhankelijk is van de andere sferen. Het gezin, de kerk, de politiek en het onderwijs hebben bijvoorbeeld hun eigen domein. Volgens Schilder schiep Kuyper verwarring met deze onderscheiding van verschillende levenskringen en bijbehorende soevereiniteiten. Schilder benadrukt dat er maar één Soeverein is: Christus. Anders dan Kuyper neemt hij zijn uitgangspunt niet in wat ons na de zondeval nog gelaten is, maar gaat hij terug naar het verloren paradijs waar de mens als ambtsdrager de opdracht krijgt om de wereld tot voltooiing te brengen. Die opdracht wordt wel het cultuurmandaat genoemd. Schilder spreekt niet over christendom en cultuur, maar over Christus en cultuur, omdat het christendom als zodanig nooit normatief is. Bij christendom en de cultuur kun je allerlei variaties bedenken, van het imperialisme van de Rooms-Katholieke Kerk in het *corpus christianum* tot de ‘achteraf-positie, de afgescheidenheid, van de “vrome” cultuurschuwe menschjes of congregaties, die

---

had en opeens van de uitgever het verzoek kreeg om de kopij snel door te kijken.

Hij wilde het artikel liever grondig bewerken. K. Schilder, ‘Boekbespreking *Jezus Christus en het menschenleven* (2e druk)’, *De Reformatie* (31 maart 1938).

215 K. Schilder, *Christus en cultuur* (Franeker: T. Wever, 1948), 14. Online op www.neocalvinisme.nl onder Schilder, bibliografie, boeken en brochures (geraadpleegd op 31 oktober 2014). De vijfde druk is geannoteerd: K. Schilder, *Christus en cultuur*, ed. J. Douma (Franeker: Wever, 1978).

juist in deze schuwheid pas het ware christendom meenden te vertoonen.’²¹⁶

Christus is de tweede Adam en dus moeten we vanuit hem terug naar het begin. Adam was medewerker van God, in dienst van zijn rijk, in de benedenafdeling van het koninkrijk der hemelen. Midden in de wereldgeschiedenis, tussen het begin en het einde, tussen schepping en oordeel, is Christus gekomen om het oordeel van de verdoemenis te ontdoen en in vrij spraak om te zetten. Maar daartoe grijpt Christus als de tweede Adam terug naar het begin door volmaakt God te dienen in het concrete leven. Christus komt niet alleen om de toorn van God te stillen, maar ook om de nieuwe mensheid toe te bereiden tot de dienst van God. Hij verbindt het einde van de wereld met het begin. Christus schept door de Geest een nieuwe mens, een gave mens, een wedergeboren mens. De Messias maakt de mensen weer zoals ze in den beginne waren: mensen van God. Daarmee herovert Hij de wereld voor God en in deze herovery verbindt Christus de oergeschiedenis met het eschaton, de alfa met de omega.

Het woord ‘cultuur’ kom je al tegen op de eerste bladzijden van de Bijbel: bebouw de hof, bewoon de aarde, vermenigvuldig u. Dat zijn volgens Schilder de drie summier geboden van het werkverbond. De mens krijgt als ambtsdrager de opdracht om de ongerepte wereld, die nog niet af is, tot ontwikkeling, tot voltooiing te brengen. ‘De Schepper is cultureel geïnteresseerd.’²¹⁷ God heeft er belang bij dat de aarde tot ontplooiing komt. Schilder verbindt ‘cultuur’ etymologisch met het Latijnse *colere*, bouwen of verzorgen.

Er is een akker, dat is een belofte; en er ligt zaad, dat is ook een belofte; maar er is ook een landman, dat is: ‘een gebod met een belofte’. Hij is als schepsel Gods met akker en zaad in kosmische eenheid gezet; hij zelf is óók een ‘akker’ van den eeuwigen Geest, en zaad.²¹⁸

---

²¹⁶ Ibid., 21.

²¹⁷ Ibid., 50.

²¹⁸ Ibid.

De schepping is bedoeld voor de ontwikkeling. De mens is Gods medewerker in de evolutie van de creatie. De mens moet als Gods arbeider, Gods akker tot cultuur brengen, door het zaad te vinden en weer uit te strooien en zo uit de wereld te halen wat erin ligt. Om die taak te volbrengen, moet de mens ook aan zelfcultuur, aan zelfontplooiing doen.

Het valt hier meteen al op dat zelfontplooiing bij Schilder niet individualistisch opgevat moet worden. Het is een zaak van de mensheid tussen schepping en voleinding met Christus in het middelpunt. Ook is de mens meer dan het subject van zijn eigen ontwikkeling. Hij is deel van de wereldakker die hij ontgint en bebouwt. De mens is akker van Gods Geest en kan alleen tot zijn doel komen als de Geest hem aan Christus verbindt. Daarin is er een grote afstand tussen deze opvatting van zelfontplooiing en het idee dat de mens project en projectontwikkelaar ineen is.

Er is dus een essentieel verschil tussen de visie van Schilder en de moderne visie op zelfontplooiing. Giddens verwijst voor zijn analyse van de moderne 'zelfactualisatie' naar het boek van Janette Rainwater, *Self-Therapy: A Guide to Becoming Your Own Therapist*.²¹⁹ Voor Schilder is de mens geen therapeut, maar patiënt die zich door Gods genade laat vernieuwen. In tegenstelling tot de meer piëtistische varianten van de gereformeerde traditie benadrukt Schilder daarbij dan wel dat die patiënt zelf ingeschaald wordt bij het proces van heling en bij het beginnende herstel van de door de zonde aangetaste wereld. De mens is Gods akker en Gods medewerker tegelijk. Schilders *Christus en cultuur* heeft geen ondertitel, maar zoiets als 'Een gids om Gods assistent te worden' zou niet misstaan. Als Schilder spreekt over de mens als medearbeider van God, dan bedoelt hij daarmee in de eerste plaats dat Gods genade de christen inschakelt – en niet uitschakelt – als Hij met mens en schepping tot zijn ultieme doel komt.

KORNELIS HEIKO MISKOTTE (1894-1976)

In 1933 schrijft Kornelis Heiko Miskotte in *Onder Eigen Vaandel*

---

²¹⁹ Giddens, *Modernity and Self-Identity*, 70. Janette Rainwater, *Self-Therapy: A Guide to Becoming Your Own Therapist* (Wellingborough: Crucible, 1989).

een recensie van *Jezus Christus en het menschenleven*. Hij is erg kritisch over de bijdrage van Schilder: 'schril en flakkerend is de kleur van Ds Schilder's denk- en schrijftrant.'²²⁰ Hij maakt vooral bezwaar tegen de onmiddellijke verbinding van Jezus Christus met politiek, maatschappij en cultuur. Er schuilt in het boek een *theologia gloriae*. Als Schilder schrijft dat het gebrek aan cultuur de fijne geest van Jezus aan alle kanten zeer gedaan moet hebben, reageert Miskotte: 'Ik, arme recensent, mag mij allerminst een fijne geest noemen, toch had dit opstel van Ds Schilder mij, toen ik tot hier gelezen had, reeds van alle kanten zéér gedaan. Het is voor mij haast niet om te lézen: zoo oneerbiedig, zoo bijna godslasterlijk vind ik zulk spreken.'²²¹

De recensie is bijtend scherp. Miskotte verklaart de cultuurvisie van Schilder als ressentiment van een 'cultureel-achterlijk groepsbewustzijn'. Met het verwijt dat er een 'wil-tot-regeeren' uit spreekt, legt Miskotte zelfs een link met Friedrich Nietzsche. 'Hoe iemand zoo wordt, kan ik bij benadering psychologisch verstaan (ik kan noch wil er hier over spreken) maar toch slechts zéér bij benadering.'²²² Inhoudelijk heeft Miskotte twee bezwaren: (1) Schilder heeft met al zijn paradoxen en onderscheidingen geen oog voor de theologisch fundamentele onderscheiding, de afstand tussen Schepper en schepsel. Met al Schilders onderscheidingen wordt 'de groote kwalitatieve Onderscheiding onderste boven geloopt'.²²³ (2) Schilder maakt het kruis tot een omweg naar de cultuur. Jezus de Gekruisigde moet wijken voor Jezus als de gave en ideale mens. 'Christus is volgens Ds Schilder gekruisigd geweest; en daarmee uit. En ons kruis – het is waarschijnlijk niet slechts een kruis mèt rozen, maar als we straks tot op de creatie teruggaan, een kruis van rozen.'²²⁴

Bij een theologische evaluatie van Schilders visie op de zelfont-

220 K.H. Miskotte, 'Boekbespreking *Jezus Christus en het menschenleven*', *Onder Eigen Vaandel* 8 (1933), 162-169, aldaar 166. Online op www.neocalvinisme.nl onder materiaal, overzicht teksten (geraadpleegd op 31 oktober 2014).

221 Ibid., 167.

222 Ibid.

223 Ibid.

224 Ibid.

plooiing als scheppingsopdracht is het van belang om deze twee punten in gedachten te houden. Hoe voorkom je dat de mens schepper van zichzelf wordt en hoe voorkom je dat de ontwikkeling van de in de schepping gegeven talenten het kruis overbodig maakt?

OEPKE NOORDMANS (1871-1956)

Ook Oepke Noordmans reageert op Schilder. Op 7 november 1935 houdt hij voor de studenten aan de VU in Amsterdam een lezing onder de titel 'Kritieke spanningen in de gereformeerde theologie'. De focus van Noordmans' reactie is de wijze waarop Schilder de algemene genade verabsoluteert. Noordmans geeft toe dat filosofisch onderlegde heidenen in de Oudheid daardoor naar de kerk kwamen. Zelfs in de moderne tijd heeft het zijn nut om de onnodige scherpte van het conflict tussen geloof en wetenschap te verzachten. 'Maar intussen was het een vruchtbare bodem waarop een modern heidendom kon opwassen.'²²⁵ Nu is er volgens Noordmans een andere tijd aangebroken en moeten wij de ogen wijd openen voor de gevaren van die algemene openbaring. Het verbinden van christenen en niet-christenen is voorgoed verleden tijd: 'de algemene openbaring is niet meer de brug waarover de heiden in de kerk komt, maar de loopplank waarover de christen de kerk verlaat.'²²⁶ Het conflict tussen de moderniteit en het christelijk geloof kun je niet meer vanuit een gemeenschappelijk fundament van algemene genade oplossen.

Schilder las in een verslag van de lezing in *De Nederlander*, dat

²²⁵ *Een theologie in discussie: prof. dr. K. Schilder: profeet, dichter, polemist*, ed. G. Puchinger (Kampen: Kok, 1970), 53-54. Deze uitgave bevat de lezing en artikelen van Noordmans en de reactie van Schilder. De lezing en artikelen van Noordmans zijn ook te vinden in O. Noordmans, *Verzamelde werken*, dl. 4, ed. J.M. Hasselaar (Kampen: Kok, 1988), 107-130, 141-153. Voor een bespreking van de discussie, zie Teunard van der Linden, 'Modernisme op klompen? Noordmans en Schilder in debat over de algemene genade' in: *Alles of niets: opstellen over K. Schilder*, ed. George Harinck (Barneveld: De Vuurbaak, 2003), 127-144.

²²⁶ Puchinger, *Theologie in discussie*, 54. Dit citaat van Noordmans is een gevleugeld woord geworden, dat vaak gebruikt wordt zonder de oorspronkelijke context te verdisconteren. Miskotte had het beeld al eerder gebruikt: K.H. Miskotte, *Verzamelde werk*, dl. 5b (Kampen: Kok, 2001), 55.

Noordmans zijn visie op de algemene genade bekritiseerd had en schreef Noordmans met het verzoek om een samenvatting van zijn betoog. Toen hij de hand-out voor de studenten kreeg, bleek er geen woord over hem in te staan. Daarom vroeg hij Noordmans om in zijn lijfblad *De Reformatie* een of meerdere artikelen te schrijven waarin hij zijn kritiek nader toe zou lichten. In die artikelen stelt Noordmans dat de opvattingen van Schilder 'soortelijk van de gereformeerde leer verschillen' en een hereniging van hervormden en gereformeerden in de weg staan. Hij eindigt zijn reactie met de woorden: 'Wij hopen dat velen, ook in de Gereformeerde Kerken, wèl zullen schrikken voor deze verabsolutering van de leer der Algemeene Genade, deze ontheiliging van de Schrift.'²²⁷

Volgens Noordmans is Schilder, ondanks zijn felle verzet tegen Karl Barth, door de 'scherpe snede' van diens dialectische theologie geraakt. Bij Kuyper was de algemene genade een terrein waar kerk en wereld elkaar ontmoeten en tijdelijk samenwerken in de cultuur, maar bij Schilder is alleen wat in gehoorzaamheid aan het cultuurmandaat tot stand komt, cultuur in eigenlijke zin. Daarom kan en moet hij er volgens Noordmans ook over spreken in termen van de particuliere genade. Hij stelt dat Schilder twee gebieden die gescheiden moeten blijven, door elkaar mengt.

Over een artistieke gave mogen wij niet op dezelfde wijze en in hetzelfde verband spreken als over een christelijk charisma. Een betrekking in de maatschappij draagt een ander karakter dan een ambt in de kerk. Aardsche schoonheid en hemelsche heiligheid mogen we niet in één adem noemen. Cultuur en geloof blijven twee.²²⁸

De doperse richting maakte het onderscheid niet en wees in wereldmijding de cultuur af, maar Schilder gaat de omgekeerde

²²⁷ Puchinger, *Theologie in discussie*, 82. De oorspronkelijke artikelen verschenen als O. Noordmans, 'De algemeene genade' I-II, *De Reformatie* 16 (1936), 115-116, 123-124. Online op www.neocalvinisme.nl onder materiaal, overzicht teksten (geraadpleegd op 31 oktober 2014).

²²⁸ Puchinger, *Theologie in discussie*, 79.

richting: bij hem is alles cultuur. ‘Dan ontstaat er een nieuwe tale Kanaäns, die niet lijdt aan overdreven dierbaarheid, maar aan onmiskerbare ruwheid en profaniteit.’²²⁹ Door zijn reactie tegen de doperse wereldmijding trekt Schilder het werk van Christus weg bij de noties van zonde en verzoening naar het terrein van de cultuur. Het kruis is dan niet meer het eigenlijke, maar slechts een middel tot een hoger doel, de vorming van een gemeenschap van wedergeboren christenen, ‘typen van het zuivere mensenras’.²³⁰

De kritiek van Noordmans op Schilder is vaak overgenomen.²³¹ Blijkbaar raakt Noordmans een gevoelige plek in het neocalvinisme. Bij de evaluatie van Schilders visie op de zelfontplooiing, moet ook de dreigende verabsolutering van de algemene genade vanuit de overreactie op de doperse wereldmijding verdisconteerd worden. Hoe voorkom je dat een gekerstende opvatting van zelfontplooiing in plaats van een brug naar de wereld een loopplank voor de kerk wordt en hoe handhaaf je de notie dat Christus zijn discipelen weliswaar niet wegroept uit de wereld, maar wel waarschuwt dat zij in de wereld verdrukking zullen hebben?

SCHILDER VERSUS MISKOTTE

Schilder heeft op beide theologen gereageerd. Onder de titel ‘De Christelijke cultuur en de “theologie van de paradox”’ typeert hij in vijf artikelen het barthianisme van Miskotte als ‘voor het belijgend Christendom funeste quasi-theologie’.²³² Er is tegenwoor-

²²⁹ Ibid., 81.

²³⁰ Ibid., 82. Vgl. Schilder, ‘Jezus Christus en het cultuurleven’, 251. Deze uitdrukking komt in de tweede (naoorlogse) editie niet voor. Schilder vervangt ‘typen van het zuivere mensenras’ door ‘typen van het in beginsel zuivere menschengeslacht’: Schilder, *Christus en cultuur*, 47.

²³¹ Van Vlastuin citeert bijvoorbeeld Noordmans’ kritiek uitvoerig en concludeert dat zijn woorden geen nadere toelichting nodig hebben. W. van Vlastuin, *Naar het hart van Jeruzalem: over de betekenis van de geestelijke gemeenschap met Christus voor de prediking* (Houten: Den Hertog, 2012), 89.

²³² K. Schilder, ‘De Christelijke cultuur en de “theologie van de paradox” I’, *De Reformatie* 13 (1933), 245. Online op www.neocalvinisme.nl onder Schilder, bibliografie, tijdschriftartikelen, *De Reformatie*, jaargang 13 (geraadpleegd op 31 oktober 2014).

dig een buitenlands profeet opgestaan die elke *theologia gloriae* in de ban doet en die het zoeken naar zekerheden als bewijs van blindheid veroordeelt. Miskotte is ‘van het Barthiaansche hondje vrij hevig gebeten.’²³³ Miskotte heeft overigens op advies van de redacteur van *Onder Eigen Vaandel*, Theodorus Lambertus Haitjema (1888-1972), niet meer op Schilder gereageerd.²³⁴

Volgens Schilder legt de dialectische theologie zo eenzijdig de nadruk op het oneindige kwalitatieve verschil tussen God en de wereld, dat de kloof onoverbrugbaar wordt en God en de wereld in een antithetische verhouding komen te staan. Daar plaatst Schilder de gereformeerde en vroegchristelijke geloofsbelijdenis tegenover dat Christus als Messias van boven naar beneden is gekomen om hier beneden Gods werk in de geschiedenis te verrichten. Daarmee is de Eeuwige in de tijd gekomen. Schilder bestrijdt overigens dat hij God en wereld in een onmiddellijk verband plaatst; het verband is juist middellijk. In Christus als Middelaar zijn de goddelijke en menselijke natuur niet onmiddellijk op elkaar betrokken. Volgens Schilder doet de dialectische theologie God tekort in zijn eer door te loochenen

dat God in Christus konkrete verlossing heeft teweeggebracht in het horizontale vlak van onze menselijke geschiedenis (...). Objectief gesproken, is zulk spreken godslasterlijk. (...) Want het gaat hier om alles of niets. Het gaat om de eere van den Christus als Verlosser der wereld in en voor de geschiedenis.²³⁵

Ten slotte bestrijdt hij dat zijn theologie een *theologia gloriae* is. Christus vervult als tweede Adam de aan de eerste Adam gegeven

²³³ K. Schilder, ‘De Christelijke cultuur en de “theologie van de paradox” III’, *De Reformatie* 13 (1933), 260-261, aldaar 260.

²³⁴ Haitjema schreef dat Schilder met ‘het fanatisme van den wachter op de muren van het Nieuw-Calvinistisch Zion’ Miskotte bestreden had en dat hij hem had afgeraden de discussie voort te zetten om te voorkomen dat Schilder geprikkeld zou worden ‘tot nieuwe uitbarstingen van den “rabies theologorum”’. Th.L. Haitjema, ‘Noot van de redactie’, *Onder Eigen Vaandel* 8 (1933), 243-244.

²³⁵ Schilder, ‘Christelijke cultuur en de “theologie van de paradox” III’, 261.

opdracht en maakt daarin de *imago Dei* weer zichtbaar. Het kruis is geen omweg naar de cultuur, maar de kortste weg van Gods recht, waardoor de door Adam veronachtzaamde taak weer ter hand genomen wordt door hen die de tweede Adam verlost. Vanuit het gereformeerde perspectief ziet Schilder God in het platte vlak van de geschiedenis op grond van het verzoeningswerk van Christus ook in de cultuur aan het werk. 'Theologie des roems? Neen, neen, theologie van vrije genade, maar dan gehaald uit het slop van zooveel zielsgeschiedenissen.'²³⁶

SCHILDER VERSUS NOORDMANS

Noordmans' reactie in *De Reformatie* ontlokt aan Schilders pen maar liefst zeventien artikelen. Daarin keert het thema van de ontplooiing van de schepping en van de mens terug. In de historie brengt God door zijn voorzienigheid de geschapen wereld van alfa tot omega. Ondanks de zondeval geeft God zijn plan niet op en laat Hij de mens als medewerker niet los. Hij brengt de mens door Christus terug tot het medewerkerschap en geeft hem, 'indien hij "in Christus" is, dus weer de genade, dat hij met blijdschap en in dankbaarheid het gebod tot bearbeiding van Gods hof, Gods akker, kan vervullen.'²³⁷ De cultuur moet echter wel steeds getoetst worden aan het gepredikte Woord van God, 'om te weten, of het bouwt dan wel breekt, of het "uit" Gods geschapen kosmos "haalt, wat er in ligt", dan wel de ontplooiing van Gods geschapen wereld tegenstaat, en verhindert.'²³⁸

Het verbond is bepalend voor het hele leven en werken van de mens – niet alleen voor zijn zielenleven, maar ook voor zijn cul-

²³⁶ K. Schilder, 'De Christelijke cultuur en de "theologie van de paradox" (slot)', *De Reformatie* 13 (1933), 276-278, aldaar 278.

²³⁷ Puchinger, *Theologie in discussie*, 94-95. De artikelen verschenen als K. Schilder, 'Over "de Algemeene Genade" (antwoord aan Dr. O. Noordmans)' I-XVII, *De Reformatie* 16 (1936), 132, 139-140, 171, 179-180, 186-187, 194-195, 202, 211-212, 218-219, 226-227, 250-251, 259, 266, 274, 283-284, 302, 312. Online op www.neocalvinisme.nl onder Schilder, bibliografie, tijdschriftartikelen, *De Reformatie*, jaargang 16 (geraadpleegd op 31 oktober 2014).

²³⁸ Puchinger, *Theologie in discussie*, 124.

tuurleven.²³⁹ De verbondsrelatie beveelt de christen om 'God te dienen, door uit de aarde te halen wat er in ligt, en zijn vrouw te "bekennen"; hij, als verbondskind-ambtsdrager. En dit alles is dan dienst van God, godsdienst'.²⁴⁰ Juist in het gewone, alledaagse leven is de christen medewerker van God. Er is immers geen tegenstelling tussen het religieuze bidden en aanbidden enerzijds en het culturele bouwen en bevolken van de aarde anderzijds. Schilder verzet zich tegen een hiërarchische verhouding tussen het religieuze en het gewone leven. God zegt niet tegen Adam dat hij 'zielseen-zame meditatieën' moet doen, maar dat hij de aarde moet bebouwen. 'Petroleum is dus eerder dan wierook een uitdrukkelijk thema van den bijbel geweest'.²⁴¹ Schilder schrijft bewust zo 'raar', omdat uit Noordmans' reactie bleek dat zijn rare gezegden vaak prikkelend waren.

Juist in het verband van Gods verbond schrijft Schilder ook over het kwalitatieve verschil tussen Schepper en schepsel. Het verbond van God met de mens is een tweezijdige relatie, maar dat het verbond ontstaan kon en ontstaan is, 'dat hangt af van Gods "één-zijdige", mono-pleurische, soevereine beschikking. Het oneindige kwalitatieve verschil tussen God en mensch wordt door de gereformeerde theologie reeds vele eeuwen lang gekend, en vóór-opgesteld, juist hier'.²⁴² Als Schilder zijn aanvankelijke gedachten over de ontplooiing van de schepping nadrukkelijker plaatst in het kader van het verbond, geeft dat kader hem blijkbaar ook de ruimte om de barthiaanse kritiek positief te honoreren. Dat doet hij later ook in *Christus en cultuur*, waar het verbond – anders dan in het oorspronkelijke artikel 'Jezus Christus en het cultuurleven' – nadrukkelijk aanwezig is. Juist op het punt van de zelfontplooiing voegt Schilder daar een belangrijk element aan zijn betoog toe. Hij wil voorkomen dat de roeping tot zelfontplooiing een vorm van vergoddelijking van de mens wordt.

---

²³⁹ Ibid., 104.

²⁴⁰ Ibid., 108.

²⁴¹ Ibid., 112.

²⁴² Ibid., 107.

Die zelfcultuur vindt hier dus meteen haar grenzen zich gesteld. 'Personalisme' mag ze heeten noch zijn. Zoodra de 'persoon' gezien wordt als 'goddelijk', of (wat op hetzelfde neer zou komen) als doel-in-zichzelf, als 'lezer' die niet meer als 'letter' wil gelden in Gods boek, is hij met zijn persoonscultuur de afgoderij toegevalen.²⁴³

De mens mag niet vergeten dat hij slechts een letter is die samen met alle andere letters van de schepping verwijst naar God 'die als Schepper en Herschepper transcendent is, oneindig kwalitatief van alle schepsel onderscheiden'.²⁴⁴ Zelfontplooing mag volgens Schilder – daar is hij in de tweede editie van zijn boek duidelijker over dan eerst – geen vorm van idolatrie worden. Ze moet altijd dienstbaar blijven aan de glorie van God. Daarom definieert hij de zelfcultuur of zelfontplooing ook als 'positieve (!) "askese", d.w.z. oefening van het creatuurlijke in ons'.²⁴⁵ De mens is het middel waardoor God zijn stille beloften die in de schepping – inclusief de mens zelf – verborgen liggen vervult.

EVALUATIE

Zelfontplooing is bij Schilder geen optie, maar een opdracht. Miskotte struikelt over het gebrek aan besef van het verschil tussen Schepper en schepsel en verwijt Schilder dat hij het kruis tot een omweg naar de cultuur maakt. Noordmans protesteert tegen de verabsolutering van de algemene genade die er in combinatie met de antithese tussen koren en kaf toe leidt dat de cultuur helemaal op het terrein van de particuliere genade komt. Schilder reageert scherp, maar trekt zich de kritiek toch aan en laat in *Christus en cultuur* helderder dan in zijn haastig ingesproken artikel uitkomen dat hij de roeping tot ontginning van de wereld en ontplooing van de mensheid inbedt in de verbondsrelatie tussen God en mensen. Het is jammer dat het boeiende gesprek niet is

²⁴³ Schilder, *Christus en cultuur*, 51.

²⁴⁴ Ibid. Dee vergist zich dan ook als hij schrijft: 'Getuige zijn *Christus en cultuur* heeft Schilder zich van Miskotte's kritiek niets aangetrokken.' Dee, *Schilder*, 249.

²⁴⁵ Schilder, *Christus en cultuur*, 51.

voortgezet, omdat de toon te scherp was en de controverse over Barth roet in het eten gooide.²⁴⁶

Wie met Schilder zelfontplooïing als verbondsopdracht van God wil zien, moet de kritiek wel verdisconteren. Zelfontplooïing mag niet tot vergoddelijking van het schepsel leiden. Daarom is het van belang om niet de mens zelf, maar de Schepper als het subject van de ontplooïing van de mens te zien. De mens is een letter in Gods boek, geen auteur. Zelfontplooïing mag het kruis van Christus niet met een boog passeren. Christus kwam om zondaren zalig te maken en niet om gave mensen te scheppen. Zelfontplooïing mag geen verdringing worden van het verdriet en het lijden in een gebroken wereld. De Heilige Geest is wel breder werkzaam dan in de ziel van de enkeling, en het goede, het ware en het schone zijn uiteindelijk ook van God, maar de klassieke grens tussen de algemene en de bijzondere werking van de Geest helpt om te voorkomen dat de schepping verabsoluteerd en het perspectief op de herschepping vergeten wordt.

Intrigerend in Schilders benadering is dat hij schepping en verlossing weet te verbinden en zo het hele aardse bestaan op Christus betreft. De verlossing is geen nieuwe schepping, maar een bevrijding van de schepping uit de greep van het kwaad. Er is met de schepping als zodanig niets mis, het kwaad is er later bij gekomen en zit er niet ingebakken. Zonder een gezonde scheppings-theologie en herscheppingstheologie kun je de zelfontplooïing hooguit gedogen als een noodzakelijk kwaad, maar niet positief theologisch duiden.

Er zijn overeenkomsten tussen Schilders visie op zelfontplooïing en de door Giddens geanalyseerde zelfactualisatie; van de eigenschappen op Giddens' checklist voor zelfontplooïing scoren bij Schilder vooral de verantwoordelijkheid en de permanente reflectiviteit hoog.²⁴⁷ De christen is als ambtsdrager geroepen tot

246 Volgens Brinkman was het onmogelijk om een zakelijk theologisch debat te voeren. M.E. Brinkman, 'Schilder en Barth: gebrekkige communicatie', in: *Geen duimbreed! Facetten van leven en werk van prof. dr. K. Schilder, 1890-1952*, ed. J. de Bruijn en G. Harinck (Baarn: Ten Have, 1990), 60-73, aldaar 67.

247 Voor het lijstje van kenmerken – authenticiteit, verantwoordelijkheid, controle over het lichaam, aandacht voor transitiemomenten en permanente reflectiviteit –

een bewust leven en als landbouwer verantwoordelijk voor het beheer van Gods akker. De verantwoordelijkheid en reflectiviteit worden echter bepaald door de relatie met de Schepper. Het zijn primair de verantwoordelijkheid tegenover God en het zelfbewustzijn *coram Deo* die de mens tot ontplooiing van de wereld en tot zelfontplooiing nopen.

Dat is het essentiële verschil met de moderne opvatting van zelfontplooiing waarbij de mens zijn eigen projectontwikkelaar of therapeut is. Bij Schilder is de door de zonde aangetaste mens allereerst patiënt en geen therapeut. Maar de door Gods genade in beginsel genezen mens is ook Gods assistent om de wereld te helpen bevrijden uit de greep van het kwaad. De zelfontplooiing die Giddens beschrijft, zou Schilder waarschijnlijk als een vorm van 'personalisme' duiden, waarin het zelf doel-in-zichzelf wordt. De mens is dan in plaats van letter in Gods boek, auteur van zijn eigen boek. Volgens Schilder is dat een vorm van afgoderij. De verwerking van de kritiek op de eerste versie van zijn boek hielp Schilder om dit scherper te verwoorden.

Maar waarom zou je zelfontplooiing theologisch positief willen duiden? In de eerste plaats is het voor de communicatie van het evangelie in onze culturele context van wezenlijk belang om ons te blijven bezinnen op de algemene genade. Miskotte en Noordmans gebruiken het beeld van de brug voor de heiden die een loopplank voor de christen werd. Maar geldt dat voor alle tijden? Heeft het barthiaanse ophalen van de brug echt geholpen? Mensen konden het schip niet meer verlaten via de algemene genade, maar zij zijn evengoed overboord gesprongen. Intussen verkeert de christelijke gemeente in het Westen weer in een heidense cultuur waarin een brug of in elk geval een *common ground* van levensbelang is voor de communicatie. Het evangelie hangt niet maar in de lucht, maar geeft antwoord op echte vragen waar mensen mee worstelen.

Daarom is het in de tweede plaats van blijvend belang om in een cultuur die zich kenmerkt door zelfontplooiing te laten zien hoe je daar vanuit het evangelie van Christus over kunt spreken.

---

zie de inleiding van Herman Paul op deze bundel.

Je mag de passie voor zelfontplooing misschien wel ontmaskeren als een vorm van egoïsme, maar daar mag het niet bij blijven. Misschien kun je er ook een opening in zien voor de boodschap van het evangelie van het koninkrijk. Het is niet goed om de ingeschapen menselijke neiging om dingen in de schepping te ontdekken en te ontwikkelen te veroordelen. Waarom zou je dan de neiging om jezelf te ontdekken en te ontplooien wel afwijzen? Het is beter om het streven naar zelfontplooing te interpreteren als verlangen naar volmaaktheid, naar God en zo verbinden aan de boodschap van het evangelie.

Ten slotte blijft de insteek van Schilder belangrijk als een antidotum tegen het latente doperse dualisme. Wellicht is Schilder uit reactie te ver doorgeschoten in een optimistische visie over de wedergeboren mens en de in de kerk verenigde wedergeboren mensheid, maar anderzijds weet hij wel een verbinding te leggen tussen het verlossingswerk van Christus en de aardse werkelijkheid, tot aan de petroleumvelden en tot in het huwelijksbed toe. Het koninkrijk der hemelen is een parel van grote waarde waar je alles van dit leven voor op moet offeren – dat is het gelijk van de wereldmijding – maar het rijk van God is meer dan alleen een parel, het is ook een zuurdesem die alles doortrekt.

Zelfontplooing als roeping staat niet per definitie tegenover de bijbelse roeping tot vreemdelingschap.²⁴⁸ Maar dan moet de zelfontplooing wel gekleurd worden door de navolging van Christus. Alleen zo kun je wereldmijding en wereldwijding vruchtbaar aan elkaar verbinden. De mens is niet maakbaar, maar breekbaar en kwetsbaar. Het leven is geen project, maar een geschenk. Je mag het uitpakken, eruit halen wat erin zit, *sola gratia*.

---

²⁴⁸ Zie voor een bespreking van de discussie met het oog op de vreemdelingschap J.D.Th. Wassenaar, *Vreemdelingschap: historische en hedendaagse stemmen uit kerk en theologie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2014), 277-284.